

137

xx

NTSHELELE
ka GODIDE

193-205

193-205

N'TSHELELE

58/16/75

16.7.1918

59/28/95-9

26.2.1922

59/38/1-18

26.2.1922, 27.2.1922

N TSHRELE

A 59 / ³⁸ / ~~18~~ / 1, 9-13, 17-18

see! Kace!)
 (see) is sound in the north
 as well as in the south
 because of the long
 journey made to
 the country
 Dhlala zife

na
 mome
 ipambana
 gci

Procuring the custom
 of cattle wrapping
 seized from Matshana
 ka mswazi
 ka mshani no mshankwane
 ya fike kude
 ka mshani

mbele nge
 mbulali,
 se be yi
 tike kumfana,
 ngaba. Se
 la, tina si za
 u se ngen

75
 andhlini. Se be m niki' ukudhla. Se be salabe yi
 bulala lapa, umfan' engetho. Se be yi bulala, be yi jimbela,
 be yi gqiba. U seti lapa' umfan' uti uya kona, se be m
 ngabela, se be mvalal' andhlini. Se be bas' umlilo
 ngaperulu, lapa he yi gqibe kona. Se li tohonake lelo,
 se kusa kusasa. Se kusa kusasa u se umuntu, u se
 pumile lapa he m gqibe kona. U se hlezi nje ngaperulu,
 epeta enqa munt' e pela, e ngasempofu. Ba se
 beya ukhip' umfan' andhlini, se be m us' kuye, bati
 u zoku mbona ukuti uye na? Wa fika wa m bon'
 umfana. Ba se be m niki' ibethu, ^{umbabala,} se binea, ngoba
 u be ngase nako. Se be buye naye. Se beti umfana
 ma buye naye ay' akaya Kubo. Ba se be buya be
 gonda Kubo. E se fik' uyezi e ka khip' izinkomo e se
 nika lapa' aba mvasileyo, ukuba se be vas' umntanake.

<<16.7.1918>>

58/16/75-6

Tried hard to get Ntshelale of Ntuli tribe, known to Impatesita + Louwiche
 to come and bonga his ancestors, but he has hitherto failed. He is said to be
 very good, and able to bonga Ndhlela to at considerable length. However
 Mangati ka Lotide has given me many zibongo of Ntuli tribe. Ntshelale
 is of Uve cast, & lives near Fort Yolland (Sungulweni).

Am leaving tomorrow for Pmkung, having lived at (though not in) Impatesita's
 kraal Imfanaye, close foot of Scolokodo Hill, near Mtungweni stream, tributary of

<<16.7.1918>>

58/16/75-6

is probably correct date,
 but safer to put
 query in.

76 Insoze since ^{night of} 23rd June 1918.

Pretoria, Sat. 20th July, 1918. Reached here today from Zululand, via Middleburg, Krantzkop, & Greytown, with (D). 4^{hrs}. we lived in large tent which we took.

Dungwa to bonga. Dinezula Sotobe ka Mpangalala. ^{Tribe & kraal most interesting, man coming all day every day to give information (E.S.)}

8.9.18. 34 loops

It was at this time J. was named 'The writing hawk'

Dunjwa ka Mabezha ka Mangondo ka Mazarana ka Yengwazw ka Mabulu ka Maxvundhla ka Tumbantshali ka Magwaza ka Lupolozwa ka Mhlongo ka Ngqetsho ka Langeni, a bas Langeni; Dunjwa is of Magwaza

Sotobe ka Mpangalala, ka Matula ka Rauka ^{Sibiza wa kwa Gaze, kwa Sibiza}

u Gwebuza nge Tshoba!

u Mkunjin' wo Lavandhle!

u Dung' amanzi a Pazwazwa u Ntanjwa

Oze na makati nge s Ngilande

Amakat' & sadhl' ubisi namhlenj' amkat' a redal' izinkobe.

Uze na lembu nge s Inglatide

Lu nge k' embatwa mentu kwa Zulu.

umipwa ngankanye, akupina, kurya buyiselwana.

u Bange, u Bunge too ke u Ntwayizwa (his kraal was u Ntwayizwa u Bange nge s.)

Rauka Sibiza ka Maba

X am sure this line is right, not u manzi a pazwazwa but u Dunga' amanzi a pazwazwa

[see p. 77 for Sotobe's praises, collated ^{after being} with three versions, as there indicated]

ukhosi ya kwa Ngqobo. kwa ku igqaweli ka Tshaka wa palawa u Tshaka wa go balal' u Ntanjwa nge s' u Ntanjwa u Ntanjwa u Ntanjwa

(is because he crossed to "England", not knowing where he was to go to in the first)

E.S. = Ellen Stuart

94. tsho nge gamu. Useti um' ayi bone, uti: "Sondela
 unta ka Dadewetu!" U seti zabula ezihlatini, kom'
 esangwini, unina wayo kako, ~~ku~~ u sendhle, ku
 yo hinywa. "O! Qa! A no kuya kudadewetu". U
 se hamba, e zi hambela; u se pindel' emuva
 nga kubo. fe ntombi ke, ngo ku fika kwayi' ekaya,
~~u~~ u biz' umntwana. U ya fika ke unina
 u ya m zabul' ezihlatini, u ya m neelisa. Ngo
 ku m neelisa kwake, kwati kusa ^{waga, wa} ~~wa~~ bamb'
 indhlel' e hamba, e bang' imbo ku mavovo, e
 hamb' e belet' ingane leyo. Waye wa ngera ku
 mavovo wa shambo, wa fana. Kwa se ku hlathw.
 umkosi lapa ku mavovo wa shambo, ngoba pela
 ku buy' inkosikazi. Ku ya kikhiza, kutiwa
 "Ki! Ki! Ki! Ya buy' inkosikazi!" Yéga njalo
 lapa ku mavovo wa semalubeni, ya i si bekiwe,
 ku inkosikazi. Ngoba na ku mavovo lo, wa shambo
 ya i bekiwe. Ite i si ^{fika} ~~zika~~ ku mavovo wa ~~Sema~~
~~Cubeni~~ shambo, waye se bekiwe inkosikazi, ya
 zel' ~~umagaba~~ ke. u mbanzi leyo ^{emph' unina ka Kabazele.} ~~ntombi~~, ku lo
 muzi wa sempunga. (umbanzi wa zel' umagaba).
 Waye seti umavovo wa shambo: "Ngi mahlutle.
 Le ku ceyena umavovwanzi. Intombi leyo, inkosikazi,
 ya ze ya kelet' shambo; kwa bongkal' pikati, wahlutlel' ^{umavovo wa semalubeni} ~~umavovo~~
 Ngi kohlewa igamu inkosikazi, ngiti eya Semalan-
 wine. ^{mi?} shall go & complete the story. Cannot finish it.
 now.

into inga peli. 95

Sa khulwa izinyosi za senhle tina bantu. Ngoba
 zona yi ya beka; zi bek' ingena pakade. A zitsho ukuti
 zi lambile. Zi sahlula ngo ku cabanga ukuti izwe
 li ya ba indhlala, no kuto izulu li yo kun' unvumbi,
 si nga pum' u kuyazi funel' ukudhla.
 This applies to the gross improvidence of Natives, as for instance
 in not seeing the advantage of recording their ancient stories &c. for to
 do so, would promote their national interests.

59 | 28/95 - 100

ab 2. '22 Ntshelile ka Godideka Nhlhela ka Sompisi alias Nkobe
 ka Kugaga ka Msalala ka Nomtshingila, abka kwa Ntuli.
^{of Uve regst.}
 Sompisi ka Godide se. of Ngoban akosi regt.
^{of Uve regst.}
 Nhlhela ^{of Uve regst.} Sompisi (not Sompisi) is of greater
 importance than Ntshelile, though
 Ntshelile seems to be a better informant,
 uNjijyelwa kutala
 uhlangothi lu banwe
 Umanseab' a nga manseabuna
 Kvesa ba m hlab' u Gwabini
 Kvesa wa pika
 "U na babuzeli, ba ngakanani
 A ba buyel' emunt' e senza nge bonu na?"
 u bod' o lu mika na mal' karjiya gba kwa Zuri
 u Daba za fika kuzala ku Dhlungwan' e mbebelu
 Inhlang' e yq' ipindela
 uMagapu nyeng' e ngwe
 uSilinda wa Mwandwe, ^{is because he always buys}
 amaMwandwe a kaul' aurato ^{when they hlab' him & he eventually get better of them - may have had some of the intelligence battle}

uMzai' u si komb' amallgwane ^{these were izeta}
 Insingiz' e dand' ukusuka ^{Don't know why}
 umWaleli' kwe li petcheya. ^{he kombad}
^{them.}

Nduwana ka Sompisi
 (clames Nshlela)

uQuzu nga sigodo
 amnyakanya wa duka na mapela
 isere e ladi' e liny' igere
 kpolia lishl' uNomahlanjana, e zalwa uGarde
 emva kwa e sekuvitohini - amuyi ka Garde
 uzo baleka, izwe lizo baleka, Nduwana
 uzo buya izwe lizo buya.
 uMatondo o njeng' o Matondo wa kwes' Taji
 inConjwane, e Conjwe nga mafala nge mkonto
 uMandumana we mkonto ^{not think}
^{we zutaba, as}
^{maufati says, Samzica}
^{agrees}
 combs = to wound, but not wound mortally, i.e. wound so that he merely bled.
 This incident may have occurred against the Embos under Ziblandhla or
 Gwabe.

Li kom' itsho li ka Nshlela lap' a ye hlala kulo.
 le nga petcheya kwo mhlalenge, e Ngeengeleku (intaba)
 le pezil' entabeni; wa ye pumela kulo, nasa ey'
 emqunqundhlova. Na namhla li kona. Li li dwala
 la bonw' ubuhle.

Godide (of Inyosi regt)
 umKanananda, ^{ukhamb' e xuga}
 umKanananda fuyelela ku bafu ^{he stopped behind, he was}
 aMadub' o dhl' amallaner ^{his leg swelled up, he + his people who remained}
 inkom' e deniw' onyaweni ^{then hlexid by the impi, for he a big man was isiboto,}
 uzilimana zi ka Nshlela ^{to fall on him but he got his people to cut or bleed him,}
 Ndi zi semva, kanti izona zi pambile ^{out got right ahead of the impi}
 uZama nge vhtizig, ^{that had left him behind. He there}
 uzama nge vhtizig, ^{not down until it came up.}
 amand hli' e nge rawo
 umpanda' o botshwe kwa Zulu, ^{umpanda = umbiz'}
 wa ye wa zanjelulwa uPeti- wa maDum ^{e zye' i file, ye}
 uHlabana ngo ka Bakona ^{bumba.}
 isikumb' e sahlula abatsheke ^{Don't know of them}
 Ngoba sahlul' uVobula, ^{but of Butaleke}
 eZalw. ematKwanzaneni ^{indawo ka}
 Sa hlul' uMansewawa, ^{Nshlela,}
 eZalw. ematKwanzaneni, ^{owgp' ubab' un-}
 Sa hlul' uTenyane, eZalwa e uadhladhl ^{konta a}
 Sa hlul' uGokava, eZalwa uNablenza. ^{hlabana}
^{ngawo.}

X refers to impi ya se magabeni, against Boers, where Zulus
 were defeated or repulsed & heavily killed. Godide, though having
 his leg bound up, like umpanda (umbiz' & file, i fiki i botshwe,
 e bi si dhlala futi), yet pushed on and became one of the
 principal fighters against the Boers. He killed a Boer himself.

Sonsukwana ka S Igwatsheza
ka Sompisi of Inyosi rest

u Dambaza mtabate!
u Sratsharataha, si izwa la kua matshobana
u Mtobel' abant' ingcobinga
inkunduna e nge na lulaki' smuntwemi
isithlahl' e si band' amaqwala
u Bantu be nge sa puzi manzi
Na ba se giteni, na ba se kaza.
u Tulu la dum' obala
Lapa ku nge munga ku ngeputolo.

(iNgidi ka Magolwane i si li bema (igudu))
this is mtshayenkomo's sibongo.

mtshayenkomo ka Mangondo

Mbangazija ka Todide

(nga ngi m twalela, ngi u dibi lwake. ntshelale)

uKongalaz' ofbonva,
uManzi a eit' inyongo
uNgogo za bantu ne ze zinkomo
uMgoboyi we ukom' opandweni.
uMkon' u pangiva amakosezan' a kua Jehu
o Mantongela ka Sengangakona duktu kwani when she married

u Gamundana o fungwa ingqoboko
uDarukite
o njeng' oDarukite ka Ohlaka dhla
uMgangulu, o njengo mgangulu wa sezizosini
uSigunga' e si madona
uPutshukazana kwa insimba
u dikida lo fileyo
uGagane lo ku ba tiya
uKongalaz' o bonva.

Mbangazija wa ye mude, e nsundu, of mbarambi
rest. intanga ka mgidhlana no mtonga, killed
accidentally by gun by Nhlabati. Nhlabati was put
to death by Cetshwayo. Cetshwayo was very fond of
indeed of Mbangazija. Kweza isigodho e ka
Cetshwayo ne e ka Mpandey se ze ku Todide, si
zo kal' isililo, kweza bonke ne zinduna za kua
zulu. Izinkomo za Swaziva zaba zi ninqi kabul'
& Jwani (umey' omkhulu ka Todide).
Mbangazija wa zalwa uKongoyi, udadewalo
ka Retuka.

Kongoyi ka Mangondo

uSinjini! ————— he isangelo.
uMbus' o busayo!
Wena wa kwa mbuyankhe!
wa ye bonwa zi neeku e ka Todide, na
hakosi kazi amanye, nxa e pa bap' ukudhla

100 micah (Nobazere?)

^ Msimanga (Pampinah's father) enters.

Inter alia he says Sobuza, King of Savaziland, was
once invited by Ishaka to come and see him. Sobuza
did so, coming either to Mbelebele or Bulawayo kraal.
After discussing their business, whatever it was, Sobuza
returned to his country. This shows that Ishaka did not
put ~~peaf~~ chiefs to death as a matter of course, especially
where they acknowledged his supremacy.

(for continuation of notes by Ntshelile
and Samzica, see next nbk. bright blue)

↑
(Ref. to file 59
nbk. 38)

26.2.22

nt Songice

(AA) 59/38/1-18 7

Ntshelale ant Songice ka Godide, continue:

Ntshelale speaks: 7 Uve rest of Ntshelale's
ukubuyiswa kwa madhlozi

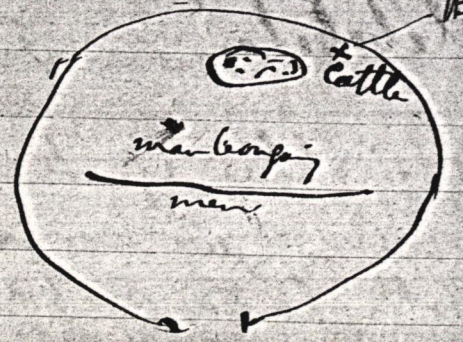
Here insert p. 19 → then go on thus:
ukubuyiswa kwa madhlozi | Ku yati lapa 'e
fil' amanta, ku gwazw' inkomo, kutivwa
ka buy' a hlangua na wa banye 2 se
bafa. Ku gwazw' inkomo gede, lo ofileyo
a menyezwe nge zibongo zake; una ku
kon'uyiso, a zo menyezwa uye; ingabe ka
setho, a menyezwe umfowabo. Uhu meme
za njalo, umi 2 sibayeni, enkhanaso, lapa
ku zo gwazw' inkomo. Uti-ke o memezwe
"Nziwa-ke, se si ya ^{ku} buyisa namuhla
Se siti hlangua ^{to} na labe' abanye
a o kad' u nga hlangua nabo." Se ^u se
m biza nge zibongo, seth' o woti, woti.
"U' buy' u beki' umuzi wa kwenu nawe
U nga wa tebetela, umuzi wa kwenu
ka yu seze wa menyezwa ndawo, towo
mantu beki' indlela ya kwabo lapa'
e zo dan' 2 menyezwa kona. ~~At~~
zoti ~~na~~ woti lapa se ba ku bona,
u se ingoka, u nga ~~se~~ ^{se} ~~ndawo~~ ^{se} ~~zibongo~~ ^{zibongo}

59/38/1-18

tebesela
(seth' in Bas
dict.)
= neglect or
ignore

Se zindlana za banye, be se ke ku
 bulala, be ke bulala be ke up kwazi,
 beti u inyoka.

Dloko ke uku buyiswa kwes muntu.
 Ku menyezwa njalo, amadod' a se kon' esibazgi,
 a selile emi ngezansi ku zinkomo, a
 pulatele sangweni. Zinkomo zimi enkla
 nesibaza, lo o weinezayo umi pakati kwa
 bantu nezinkomo, u beke nga kuzo, u
 kupulatele lab' a ba selile. U zoti ke
 futi. Nans' inkomo epe se ke buyisa ngez
 a yitsh' umbala. Osuk' e nezinkabi, ku
 gwazwe nezinkab' ezimbili, nom' uze.
 Se ke zotwa ku lo ozo ku yi gwaza;
 Igwaze ke, ngoba se se intshelile ke
 lo o gwazayo, o wa phlotsheni kwa labo
 bantu, a bazalwa muntu manye abanye,
 na lo o filezo. U se zo yi gwaza ke esi
 klabankomo.

Notes
 B. S. D. D.

the one to be
 sacrificed

Omunge ukutshelwa ku Dhlule unyak'
 umunge, omunge ukutshelwa nomna so
 ku pel' unyak' embili, ko munge ife mtati,
 o munge ukutshelwe kon' izinyanga zi
 zine, nomna zi isitupa.

Ukushulana kwe zikati lo ka, kuya
 ngabantu ukuba bati "a si yek' uku hamb
 abusanyameni; kukangy kube m hlope,
 ngoba se se m buyisile do muntu."
 ukubuyiswa kwe Dhluzi kuya ngabazgi
 bane, abanye kuye ku gubek' unyak'
 nje, kuya ngob' e sevel' izinto zo ke
 m lungisa. Kwenziwa iloko. Nsa
 umuntu e ne zimp' impahla zinegi, kanti
 u zo hlala nje li nga buyiswa' idhluzi,
 ku zotwa: "Wenzelani, izimpahla zi
 nga to ntuleki na, lungam buyise na?
 So kut' zoti laba kuf' omunge ke,
 e nga kutshelwanga lo, se li sol' ibandla,
 titi: "Duis ukuba, so kwaf' umuntu, izimpahla
 yi kona, se ke ze kuf' omunge, kanti
 lo nga se wa lungiswa wa Dhluzi."

Ku menyezwa ntambana kon' esibazgi,
 se ke buy' izinkomo. Ke lalwa nje
 se kwazwa ukuti i ya ubulawa kusasa

^{ke} Inkhomo, ^{ke} ke fazwe, no tshwala lap' ekaya.
Ke fazwe umenzi wamke.
Ke mengezwa ntabana amadod' ekona,
na kusasafuti akona ukumemeza
kwa ntabana kuzo fara no kumemeza
kwa kusasa.

Inkhomo iyo gwaya amadod' abekela.
Iti inga kalā lap' igwaya, a be se
yi vanela lo o ku uyena ^(ati kala, inkhomo ka babu) memezayp,
^{base} apinda zon' izibongo zake, a zi
patisela, ~~na~~ kon' inga sa zi gidile,
ati a ku kon' eku be m klope.

Iti ingaw' inkhomo, amadod' a be
seji pendula e' bakis' enhle,
ukanda be se be ^{be} le khaba pansa,
ukaka (umrula waya) u beka pezulu.
A se ditik' amadod' eyo lol' ^{zingindi} onese.
Sebezi hlingake, beji hlinga se.
Sebezi kips' izito, beji kips' izito.

Isi pelake, Isi tutwa, iyo ngenise
sindhlini iyo bo kon' indhlu e tutela
yinkhomo nca zi hlatsheve i sekaya,
ka ku beti nomu inga sendhla, nomu
i acaleni.

^{ke} Khetuwa nca ikalile, inhle, y' amulekela kahl' emadhlazini
nomu, enga keliyo, kazi iwa bong' amadhlazi, ngako ngob' inga keli.

Seke zodhlwa inyama ebi ntshonlshwa
na macwiyō a cwinyweyo.

Indhlu le e tutela inyama, e lat' umint
omdala, noma isalutazi nje Izo qal'
ipindwe. Inyama nje inyama seku sindwe,
azke tshanelwe. ~~Inkhomo~~ Inkhomo iyo to bekwa
^{Sindhlini} ngo hlangothi lwa madoda, i bekelwe peru
kwa sikumba se leyonkhomo, sindhla we
pansi panke i bi bekwa peru kwaso.
Inga ze ya futelwa. Dhale nje. Ku kona
no tshwala o bu bekwē nazo, ^{diwa madhlazini} emsamo,
ukamba noma ku lany, nje ku gewele,
Inxa ku kon' isalutazi e' lala ku lany
ndhlu ku dale sona. Ingabe ka kuko
salutazi ku dal' abafana. Abafazi
e batsha, abafazi e ba ngayi ngakona
ku leyondhlu, no ku dhlala nje, kaba
sa dhlali nga ku lolo hlangothi. ba
hamba nga pandhle, ba hamba nga
~~ezwa~~ nhlany kwaw' umuzi. Abafazi
be se be mbete yingabo zabi ezimle,
se be buce ^{puti} izidwaba zabo ezimale, ^{ezimale} a
be nga sebenziyo ngazo. Sebe lunjise
yinkhloko zabo se zi qindile, ba twal'
umngwazi emhle, amingwe i be ~~be~~ e yo bekhle.

emunge i be e ya lembu - umangwazi. # i
bekwa zansi kwezimhloko.

amadoda^{wona} ka vanali.
Ka yasa kusasa i inkom' i si pekwa
esibayeni ngo mabodwe ne zimbiya.
Ibe pekwa amadoda, a be sifazane
ka bayi peki. Ne yo' kosa, umhlabulo,
yosiwa amadoda, i sisiwa ku bafazi
endhlini, bayidhilele kona. Seke
ngemisele u^(abafazi) tshwala, se be puza,
ba ngemiselewa iwe' amadoda. Namadoda
ay puza ku bendhlu a hlezi kuyo.

Inkomole idhliwa isifazane nawo ama-
doda. A be se zizweni kaba yidhle.
Ihlwa abo hlobo lwa lo ofilezo, na bafazi
babo. Kuzo fika futu a ba se zizweni,
na ba nge yija ka nhlobo, bezo cel'
mizama no tshwala - bapive. Ba fike nge
lango mhla i si pekwe.

Insonama yoku buyisi umunt' ofile
kayitlwa, idhliwa iaw nje amazi
kon' skaza amadoda a ya yidhla, ne
sifazane si yidhle.

amadamba a le nkomo a ya zozwa,
a be lok' zozwa, a buyiselwe kuyo

lendlu, lap' inkom' i bi tuteteve kon'
a se yoti mhla se ku pekwa amangina,
adhlwe a pele, a se tutetele' esibayeni
mhla naso, a se tshielwa kona.
Ku galo ku basw' izinkuni, a be se
bekwa bezu kwazo emhlabeni. A be
setsha work' epela, a be umlota.
Ku vuzo la maputo' akhwo, a be se
khangama no mlilo, be se kuba
isobanje, a be setsh' epela nya.
Lap' u se cimil' umlilo ufu se
tutetele umlota u citeve emagubeni
we sibaya zonke. Loku kwenzelwa ukuba
ku lengiswe ngoba ku kon' abotakak
kwasatshu' ukuti ba zo tat' amatambo
bafakate ngawo. Ngoba no mswani u
ya kwezwa, ku ngene izabukazi e
zi zala lab' abantu a se be kulile,
e zi nge sabizi ukungen' esibayeni.
Ezi we tate zi wa buze zihlanganise
no maguba, emunt' a nge be' e sajwa
bona. (80 m p. 8)

Why same service afternoon + morning?
What about inipepo ceremony?
Is this custom universal?
Is the ceremony the same when doctor finds amadlozi have turned away from
a krod they had once been buyiselwa into?
(See next p. for answers)

* b'on' idhlozi, li be
libi, mhlaamba li bulal'
umuzi walo.

27.2.'22

ntshelak continues: - [u suk' e tshelwa ukhul' ka lab' aze, ukhuti inkomo yakei si yo bulawa kurasa. Ka nga loko-ke ukuba b o filey a menyazwe kabiti, ntambana na kussa.]

incent
preced

Inpepo ka yi tengiselewa naa ku buyisio' idhlozi; i tengiswa lap' ukom' ihlatshela' amadhlozi ngoba ku qub' umutu; kwenzwe ukhul' amadhlozi eze kahle kuye, a ngezi nga ma-wala, a zo m bulala.

uku buyisid' idhlozi kwenzwa kuwo work' umhlaba wa kwa Zulu, na s' esifangwini.

amadhlozi ak' a baleka; a balekiswa abantu a ba pet' unisi; ku zo uti lo um' a bone ukhuti a se balekile, ukhuti. a se zo ngob' e se zo bulala, yena uza uti ke a biz' umuntu o lwaziso, a zo m tshela, e senza umuti wak' ati ake abantu bahlanze bonke, ba seze e nga lowo muti ke, kwenzwa ukuba ku lunge ku be kuhle. ~~Abantu~~ be se ku zalwa ku swazwa imbuji imhlope, eza udhluwa ke ilabo bantu bodwa bo ku zalwa. Nazo ke iye ya bekama lapa na manzi lapaza, indhlini ye nyama (yembuzi - imbuji isira lapa ~~iniphe~~ ne nyama ye inkomo i tutelwa kom).

59/38/8-9.18

Kudhluw' imbuji zede, be se ku swazwa' inkomo ku tutwe ngazo, i tetes' o ku njenga loku kade bengitho iye. Na lapoke, se be vumali abalob' be vumala kahle.

Amanzi lana a seutshwe no muti o kade u seotshwa inzanga - a se zo pehlwaka, a zalwa ngomkato kugala, kuye ngo ku bekwa kwabo uyise. Ku zo pehla bonke na mantomb' zana, njeng' o ku zalwa kwabo. O nga pehliyo o suk' e se fanile. Amadid' a fanwe a ya pehla o wana. Kutiwa la ku pehlwazo: "Si bekani, loku kade ni zi fulatela, ubani lo u se si pentukela lona, se ni zo si bulala njena na?" Kuti ukuba kwenzwe loko, la fanwe, bala, so ku bonakal' ukhuti lo muntu (inzanga) u na manzi a mable, ngoba so ku hlezwe kahle.

Uku fa ukufahlwa ku ka Godide ka Ndhlela.

uGodide ka Ndhlela wa bulawa uzibobu oNdini (1883) uCetshwazo e se buyile ngo petshaza. wati akub' a bulawe ka twalwanga, wadhlwa zinzayo amange wafela empini, a ba fel' empini ka ba lahwa. Inxa impi isotshwe imina, be se ni buyal' e sidunyini, ni yo ba lehla

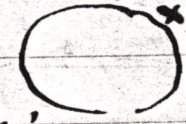
ngoku ka mboza ngezikhlangu zabo, lowo
a mbozwe nge sake. uGodide kenzwanga
nyilo, ngoba impi ya sotsha tina, uqibebu
wa khala kon' wemisa kon' oNdini

ukufakwa ka Mbangazija.

uMbangazija wa luyaywa ngesibama saka
si petwe uye. Isibama si in lewazanye,
ka kumbela, wa pak' abafama wati
aba yo dibiz' amancal' entabeni (intaba ka
Hlati). Waye se kambake lo uMbangazija,
e seyo hlat' zibukweni lapa ku zo
yo wela kon' amancala. A weza amancala,
aye se raga ngeziny' izindawo. Waye se
hlala ke, e se hlala kon' oGodweni, o luvane
kon' emfuleni lapa. Waye se sinisa' ab
tabamu pakati kwe mlenze yake, mal
wa sinisa nge sidenu saso. Karti u
si qelile. Ngo kama kwaso pansu, ukuthi
qyitshi base si vuta, sa ngen' esiswini,
si khokho' uhlwazi, uhlwazi kwenyus'
isidumbu saka. ~~was~~ kwa se ku fika lab
aba yingela nabo, base be m twala
waye wafel' ekaya, emzini ka yise, ~~was~~

uGweni, wafa ngalo lalo langa. Waye kwez'
ofodweni kuno magubandaba. Wati uMbang
zija, ~~ni~~ e se kumela, ni ngaze natsho
ukuthi ngi bulawe uMagubandaba, ngob'
sabamu si puzuke kuni lapa ngiti
ngi sinisa pansu, karti. si zo qgula pansu,
base si vuta.

Wanel' ukufa la se li galw' igodi lake.
lombiwa ekaya, nge pandhle kwo langa
kwezibaga. uGodide waye kaso mny' umuzi,
wa beziwa wa fika. lombiwa amadad'
ase ye kon' ekaya. uMbangazija waye
npha farwa. Igodi lombiwa rahlala, nge
kwezikhulu.

lombiwa kon' otangweni ^{cattle}
impela (u. upingant' the fence of kraal).
La galwa umplatt' ekaya ka la pela,
la gedwanga kusasa, mhla e se zo lahlu
kwa bulawa itole zhi nsurda, e laba
umfando wake. ~~ka~~ Inkomo le ya lahluw'
egebeni lapa, e lombiw' emfuleni,
eeleeni kwo muzi. Ya lahluwa kanye ne
sikumba sayo, i si ke ya hlirizwa. Duzayo
ya lahluwa nayo. Inkomo le ka yidhlwanga
kayenzwanga luto, ya yenzelw' ukuba
umfando nje.

^{igohli - igumbi}
ke botshwa nfe n'fubo yake y'kulala.
ke twelwa ngabantu a bare, kwati se m'fikis
ifodini kanti pakati kukon' abakeli. Sebe
mamukela ke lala. ~~Sam~~

Igodi leli la li tshona - ununtu opakati emis
isandla sa si bonakala kaneane lenza
igohli - igumbi. Kuwa ngeniso' itshe eli
banzi, ayo hlala kulo. Athi angaphala
pezu kwalo, seku ngeniso' amany'
matshe, se se biyelwa ngamatshe

ke se ku bekwa' elinze etihl' ekanda. Iya
belw' umhlaba kazi sa fiki kuzo. Isele
ka li fakwa' lahlewang' naze, ngoba waze
se file, umoy' u n'paseko. (Isele leli li
fakwa ifodini nsa ku bonw' ukuti ununtu
ka kafi n'ga, u sa ngakoya. Umhlawambe
a papame, ke se ku fakwa ton' isel'
ifodini, li f'itshwe).

uMbangazija wa ye umbonambi rest.
Kwaze kuwa b'kuwa ku Cetshwazo ukut'
use file uletsh. waze seti a ku bulw'
umhlabo, naze wa bila. Yati beyo
umhlabo, u bulwe umfow abo umhlabati
o rlangwa uMbugana (use file). Kwatiwa
wa kumb' isibama, kuwa bonwa izanyanga.

^{ke sampega}
ma tshukuta weta umhlabati, lapa sisiwa kona, lapa
kezulu si ~~seti~~ zetekeli kodwa. Kasi peleli ku loki' akhamba.

o kuwa kubulwa kuzo. U. umhlabati ka
Cetsh. watshe njalo, no ka Godide watshe
njalo. Waze se bulaw' uMhlabati no
nina, uBazekile ka Mpanguyi wakwa
Bopela. uBazekile ubulawa ngoba naze,
zi fike zain nuka. Kutiwa uye o ye ya kubo
kuwa Bopela, e land' imith. yo kuzo lumbe
leli ikumbo, ke ~~ke~~ lep' isibama si bulal'
uMbangazija, u Cetsh. waze kuwa Ndhlaza
n'fubo. uMhlabati ufe se kuse kumhlaba,
uMbangazija ekad' ife n'foku twasa
kwehlobo. uMhlabati wazanga zimela
naze uMbang. ngambla loko. ~~ke~~ uMhlabati
waze s'ndini enkosi kuwa Ndhlazangabo.

uletshwazo waze u tando kabi
uMbangazija ne sibama. wa sisiwa
uye; wa ni nika no mkonto, ne zimkomo.
Isibama sa si u lomo munge, Kwaku
ngaziso e se botsho; ku nge so hlwayi.

14
 nga p... kwe... amah... there
 noma... noma...
 kapa... kwe
 nswuzi another there.

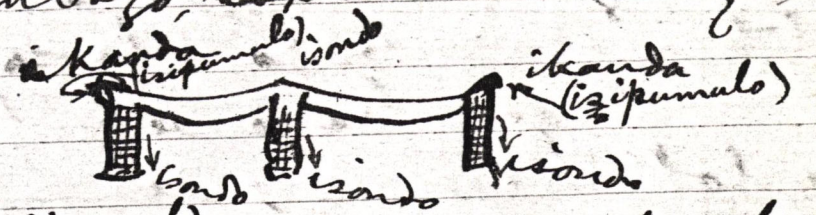
umkuba wo... dabuka, a be won...
 umvelungangzi, kwa ku ngatho amantun.

Ntshelala
 ukuba bazwa kwe zicamelo ne zintkezo.

Izicamelo lezi ^{zi koo} ba bazwa ^{nge} jinit' amibili,
 umkukhu no umnyamati, ~~to~~ umkukhu
 o wehlanze, njenga peru kwo Tekela,
 ilap' utand' u be mningi kona, umnyamati
 wona u tand' ezweni la maphondo, e li
 genya seupati e la senkangala, e li
 na mizingi. Uya gawelwa ke, ut' uphawu
 u basu ngunguwa izibukhi ezi ngang'
 sufalo nfo budi. Se npi uwe xoxa ngaba
 na ngaba, se npi si klab' amasond'
 aso. Uma npi vuke kakulu npi nfa
 buya nazo noma zi zibili izicamelo,
 se npi zo zi bazel' skaza endhlini yami.
 Se npi gale ukupigopa nje ngomese. Se
 npi si gedda. Se npi yo bas' umbilo emantunini.
 Se npi si tshisa ke nge zin' dindi, se zi
 bonvwa izindinbi lezi eze mponfalo,

15
 ku zote zote indhlini yako.
 no kwa putu' zgejuni lezintkabi, no celumba
 o se wa putu. Sengi kulupaka ngoba
 npi nge se t'nal' univali; umhlwehlwe
 we nkomo. Se npi tshisa npi tshisa, ka ngebe
 ku sa ba mnyama kahle.

isicamelo si bazwa nge mbaro; si kitchan
 pakati nge mbaro, ~~si~~ ku sal' eliny' isando
 pakati, njengani →

isigqiki ^(izicamelo) si bazwa nge ~~u~~ mbaro
 kugala, be se si bazwa nge mese.
 Nxa se ku bazwe kwa gedwa, se tu tatura
 umrudisane, o mil' otufkela (nas eNswuzi
 pit' ukona), uya raza raza rawo, u
 njeng' epepa labelunye heli a/baffudhla
 ngawo amaphelanguwe - una mazingwana
 umrudisane u mil' u ^{be} ziziswazi nje, isibhala
 dawo si mpopu, si ngang' omuntu esinye,
 e sinye si be sifutokane.

Kugala kwa ku bazwa ihlize no mgaru,
 kodwa ~~si~~ kazi sa bazwa, ngoba
 kuthi nxa icamela i buy' iphehlwe imphehlwe
 upambe ku boboz' izim' bobo, be se si
 buquzeka, be se saphuka. Dupa umkukhu

no nungameth, kazi pehlwa leyo miti.
Ezikhulu izicamelo zi ya cijwa nazo,
ezi masond' matatw. Omunye u biz' e
zi masondo mane, ezi lat' abant' aba
tatu. Abantu ka van' ukubiz' ezim-asondo
nga matatw.

izinkozo zi gale zi hlatshe, zi
hlatshe nge imbazo, a bese lu gog'
& lu gog' nge imbazo, bese lu lunge.
U se lol' unese ke, u se wu fofa foba,
i*z* iwona ka i se za u lumbia n'awo.
& se lu cija kahle nge n'wedo, you'
engena ngapakati. Ngap' ngasemva u
se baza n'fo mase, noma ku n'fo we
gotshwa nje. U se lu gopa kahle, n'as
otini lewato, & lu loba kahle, ikona
se ke zo lu teng' abantu; ka ilowo uti
lu zo lungwa ini, lowo ati ka olwami.
Ba lu bange nxa lu luhle. Olwamasi
ukozo lu biz' outsheleni, olwo kudhla
ka una zi mbili, zi biz' usheleni,
lu denye lu biz' u zikisipense, kaku
thluli ka ku sheleni. Isixembe se
zo ku f' gogokoz' ububande bu n'fatshi,
nalap' u su bu paka, upake n'faso.

7
Zinkozo: ku bazwa ingazi, na masetole,
ne sipampata, inint' elukuni. Isipampata
si ne fwal' elihle, si tand' ukupamelela
kuyo yonk' imiti & bez' izinkozo, no gune
luhle, lu cith' u f' lungana ne sipampata.
Ezi ka Cetshwazo ga zi bazwa ngo mneaka,
ulukani kakulu. Nati si lu cija nje u
bey' u baba ba sabe ngob' u lukuni kabi.
Ezi ametanga a bazwa ngofundoni ne
iikukuboya. A sa bazwa nanamuhla loku.

per ntshelile.
The Kolwas pray for rain & we attend their services
& pray & pray with them, but rain does not come.
The sun balelas. Formerly rain, when the
season was dry, would be prayed for to our
national amashlozi, when it would the
rain would come down. Hence we conclude
that this former method, as regards rain-making
was more effective than that followed by
the Kolwas.

for source legend respecting Cetshwazo's visit to England.
ka Sitakw
Ishonisile wati kimi. Yati inkosi (ul.)
ub' iwd' amanzi, ba se beyi tat' abefungu
beyis' ecibini & li ne zilwane. Yat' ul'
ifite, ya i ngeniswa kon' ecibini. Kwa se
ku pem' izilwane za kona (ka zitshongo)

ngamabiz'azo). za zo zi in kaka pakati
 zi in kota zi in kota. za se zi ruka kuzi
 wa ye lok' emi yena Ngo kuma kwale
 se zi deda. Dase bet' abepungu ka
 pume. U sa hlul' impela. wa ye
 pum' & se y hlala ke

Namanz' amakosi a ngotshinezo
 a & zsiwalapo, a fele kona, i
 bulawa imoya wa lero yilewane, kanti
 ukosi bayo bulula.

Kwa bonakalake ukuti reletsh.
 inkos' & pumelele ngobukosi emhlabeni,
 pakati kwawo wonke ka makos' amanyama.

Thomisile is slight build, does not have
 children ilok' eze njalo.

Massacre of Piet Retief.

^(Grandson of Nkhlela)
 Sanzica says he heard from that Piet R's party tried to
 surround Mqungundlovu and failed. This was reported to
 the King & was the principal reason what why Boers were
 put to death - for they had been seen by this to be impi indeed.
 Godike (L's father) was of Dzingoni rept.

(alias Ndwanzane)
 Mzab' Msimanga of Zulazane rept (born about 1859)
 lived at Nkwenkwe till about 22 years of age i.e. to 1880, when he came
 into Natal. Now lives uku buyisawa kwe Thlozi.
 at Kuchumaleni, near Ladysmith.

This p. to be inserted on p. 1 where shown
 uku buyisawa ^{kwe Thlozi} Coku, kuf' unnumzana, mhlaiyumbu
 kuf' inkosikazi; a ba buyisawa bonk' abantu.
 Ku buyisaw' izinkhloko zo muzi. Ma kuf' un-
 numzana, ku hlathwa inkomo, ku dhlw' i-
 mite, kutiwe 'ku dhlw' amakubalo'. De se
 ku hlathwa ke, ku zeliwe, ngoba kufuwe. Ama-
 kosikazi a hlal' a nga pue ekanda, a nga
 fak' isi buda ~~akant~~ izinkhlokwani - abafelokazi.
 Ku zoti ke nxa so ku dufisw' umuzi, se be
 zo pua, kanga izinkhloko bazi fak' ibomvu. U
 kuti ke loko, se be hlambulukile. De se ku
 hlathwa ke, so ku tetw' amadhlw' so ku bongwa,
 so kwenzw' utshwal' obuningi.

Uku buyisaw' loku, ukuti so ku buyisawa to
 munt' a se wafa, ukub' ez' skaza, a be idhlw'
 & li zo ba beka lap' skaza, & li bongwazw';
 kutiwa ilona & li ba sundisazw'.

Se nge temba lapa, nji kamba nje, nji ingebe
 nji yempini, nji banga yang' gna, nji ye temba
 ukuti ubaba u yo nji beka, nji sind, nji ze
 nji buye. Dwanza lowo ke umkuba we dhlw'izi
 kuti.

26.2.22

not Songica

Ntshelole and Songica ka Godide, continue:

Ntshelole speaks: 7 Ave rest of ngbanakosi

ukubuyiswa kwa madhlozi

Here insert p. 19 → then go on thus:
~~ukubuyiswa kwa madhlozi~~ ku yoti lap' e
 fil' umanta, ku gwarwo' inkomo, kutiwa
 ka buy' a hlanguane na wa banye e se
 bafa. Ku gwarwo' inkomo gde, lo ofileyo
 a menzezwe nge zibongo zake; uma ku
 kon' uyise, a se menzezwa nge; ingabe ka
 seko, a menzezwe umfowabo. Umu mewe-
 za njalo, umi sibayeni, emhlanaso, lapa
 ku go gwarwo' inkomo. Uti-ke o memezya:
 "Nziwa-ke, se si ya ^{ku} buyisa namuhla,
 Se sita hlanguane ~~to~~ na lab' abanye,
 a o kad' u nge hlanguini nabo." Se se
 m biza nge zibongo, ^{se} "o wati, wati."
 "U' buy' u bek' umuzi wa kwenu nawe.
 U nge wa tebetela umuzi wa kwenu,
 ka yu seze wa menzezwa ndawo. lowo
 mantu bek' indlela ya kwabo lap'
 e zo dan' a menzezwa kora. ~~At~~
 zoti ~~na~~ woti lapa se be ku bona,
 u se ingoka, u nge ^{se notangopu u nge} ~~se not~~ nge zibongo

tebesela
 (koti) in Bas
 diet.)
 = neglect or
 ignore

27.2.22

Itshelak continues: - [U suk' e tshelwa ukuti ka lal' azi, ukuti inkomo yakei si yo bulawa kusasa. Ka nga loko-ke ukuba b o fleg a menyezwe kabiti, utambana na kusasa.]

missed in present page

Inpepo ka yi tungiselewa naa ku buyiso' idhlozi; i tungiswa lap' inkom' ihlatshelw' amadhlozi ngoba ku gul' umutu; kwenzwe ukub' amadhlozi eze kahle kuye, a ngezi nga ma-wala, a zo m bulala.

uku buyisa' idhlozi kwenzwa kuwo work' umhlaba wa kwa Zulu, na s' esifangwini.

amadhlozi ak' a baleka; a balekiswa abantu a ba pet' unti; ku za uti lo um' a bone ukuti a se balekile, ukuti. a se za ngob' e se zo bulala, yona uza uti ke a biz' umuntu o waziso, a zo m tshela, e senza umuti waka, ati ake abantu bahlanze waka, ba faze e nga lowo muti ke, kwenzwa ukuba ku lunge ku be kahle. ~~aba~~ be se ku zalwa ku swazwa imbuzi emhlope, eza udhluwa ke ilabo bantu bodwa bo ku zalwa. Nazo ke i ye ya bekwa lapa na manzi lapaza, indhlini ye nyama (yembuzi - imbuzi isira lapa ~~unzi~~ ke nyama ye inkomo i tutelwa kona).

Khudhliw' imbuzi gedo, be se ku swazwa' inkomo, ku tetwe ngazo, i tetis' o ku njenga loko kade bengitho uje. Na lapo-ke se be vuvul' abalobokazi be vuvula kahle.

Amanzi lana a seutshwe no muti o kade u seotshwa inyanga - a se zo pehlwa-ke, a zalwa ngo mkulu kuzala, kuye ngo ku bekwa kwabo uje. Ka zo pehla bonke na mantomb' zana, njeng' o ku zalwa kwabo. O nga pehlije o suk' e se fanile. Amadid' a fanile a ya pehla ~~o~~ wana. Kutwa la ku pehlwazo: "Si bekani, loko kade ni zi fulatete, ubani lo u se si pentukela lona, se ni zo si bulala njena na?" Kuti ukuba kwenzwe loko, ka faine, bala, so ku bonakal' ukuti lo muntu (inyanga) u na manzi a mable, ngoba so ku hlezwe kahle.

[27.2.1922] Uku faka ~~uku fahlwa~~ ku ka Godide ka Ndhlala.

uGodide ka Ndhlala wa bulawa usibebu oNdini. (1883) uletshwazo e se buyile ngo petshaza. wati akub' a bulawe ~~u~~ ka twalwanga, wadhlwa zinyuni, amanze wafela empini, a ba fel' empini ka ba lalwa. Inxa impi isotshwe inina, be se ni buyal' e zidunji, ni yo ba lala

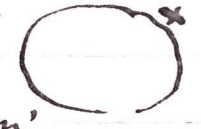
ngoku ba mboza nge zihlangu zabo, lowo
a mbozwe nge sake. uGodide kenzwanga
nyalo, ngoba umpi ya sotsha tina, uZibebu
wa hlaba kon' wemisa kon' oMdeni.

ukufahlwa ku ka Mbangazija.

uMbangazija wa lingaywa nge sibama sake
si petwe uye. Isibama si m lewaganje,
wa kumbela, wa pak' abafana wati
aba yo diliz' amaxala' entabeni (intaba ka
Hlati). Waze se kumbake lo uMbangazija,
e seyo hlal' zibukweni la po ku zo
yo wela kon' amaxala. A waza amaxala,
aye se raza nge ziny' izindawo. Waze se
hlala ku, e se hlala kon' oGodweni, o luvaxo
kon' emfuleni lapa. Waze se sinisa' uk
inbamu pakati kwe mlenze yake, mal
wa sinisa nge sidenu saso. Kanti u
si qalile. Ngo keema kwaso pansu, ukuth
gqitshi, sase si vuta, sa ngen' esiswim,
si hlohlw' uhlwazi, uhlwazi kwenzas'
isidumbu saka. ~~was~~ kwa se ku fika lab'
aba yingela nabo, base be m twala
waze wafel' ekaya, emzini ka yise, ~~was~~

eSweni, wafa ngalo lolo langa. Waze hlez'
ofodweni keno magubandaba. wati uMbang-
zija, ~~ni~~ e se kumele, ni ngaze natshe
ukuth nge bulawa uMagubandaba, ngob'
sabamu si puzuke kuni lapa ngiti
nge sinisa pansu, kanti. si zo qqa pansu,
base si vuta.

wanel' ukufa la se li galw' igodi lake,
lombiwa ekaya, ngapandhle kwo tango
kwe sibaya. uGodide waze koo mury' umuzi,
wa beziwa wa fika. lombiwa amadad'
ase ye kon' ekaya. uMbangzija waze
nga ka fanwa. Igodi lombiwa rubha, nga
kwe sikulu.

lombiwa kon' otangweni ^{cattle}
impela (u. uphaganst. the fence of kraal).
La galwa umphlat' ekaya. ka la pela,
la gedwanga ku sasa, mhla e se zo lahluwa
kwa bulawa itole ehi nsundu, e laba
umfundo wake. ~~ka~~ inkomo le ya lahluw'
egebeni layo, e lombiw' emfuleni,
eeleeni kwo muzi. Ya lahluwa kanaye ne
sikumba sayo, i si ke ya hluziwa. Dinyo
ya lahluwa nayo. Inkomo le ka yidkhwanga,
ka yenzwanga luto, ya yenzelw' ukuba
umfundo nje.

^{igohli = igumbe}
kwa botshwa nfe ufubo yake yokulala
kwa twelwa ngabantu a bare, kwati se m fiki's
efodini kanti pakati ku kon' abakeli. Se be
mamukela ke lala. ~~Sama~~

Igodi leli la li tshona - ununtu opakati emis'
isandhla sa si bonakala kaneane lenziwe
igohli = igumbe. Kwa ngeniso' itshe eli
banzi, a zo hlala kulo. Aki a nga hlala
pezu kwalo, se ku ngeniso' amany'
amatshe, se se biyelwa ngamatsho

be se ku bekwa' elinje elihl' ekanda. Iya
lelw' umhlabati kayi za fiki kuzo. Isele
ka li fakwa lahlewanga naze, ngoba waye
se file, amoy' u nga seko. (Isele leli li
fakwa efodini nsa ku bonw' ukuti ununtu
ka kafi nga, u sa ngakoya. Umhlawumbwe
a papame, be se ku fakwa ton' isel'
efodini li gijitshwe).

uMbangazija wa ye umbonambi rest.
Kwaze kwa bika ku Cetshwayo ukut'
use file uletsh. waze seti a ku bulw'
umhlahlo, naze wa bula. Yatu be yo
umhlahlo, u bulewe umfow abo umhlabati
o elangwa uMbugana (use file). Kwatiwa
wa kumb' isibama, kwa bonwa izinyanga.

^{Per Samson}
wona umkulu wata umhlabati, lapa sisiwa kona, lapa
Rezulu si ~~seti~~ zetekeli kodwa. Kazi peteli ku lok' uluhamba.

o kwa ku bulwa kuzo. U. umhlabati ka
Cetsh. watshe njalo, no ka Godide watshe
njalo. Waze se bulaw' umhlabati no
nina, uBazekile ka Mpunguyi wa kwa
Bopela. uBazekile ubulawa ngoba naze,
zi fike zim nuka. Kutiwa naze o ye ya kulo
kwa Bopela, e land' imith. yo kuzo kumbwa
leli ilumbo, be ~~so~~ lep' isibama si bulal'
uMbangazija. uCetsh. waze kwa Ndhlaya
ufubo. umhlabati nfe se kusekwindhla,
uMbangazija ekad' efe njo ku twasa
kwehlobo. umhlabati wazenza zimeli
naze uMbang. ngambila loko ~~so~~ umhlabati
waze so ndini enkosi ku Ndhlaya ufubo.
uletshwayo waze u tando kabi
uMbangazija ne sibama wa sisiwa
we; wa ni nika no mkonto, ne zimkomo.
Isibama za si u lomo munge, Kwaku
ngaziso e se botsho, ku nge so hlwayi.

no unyamathu, kazi pehwa leyo mitis.
Ezikhulu izicanelo zi ya cijwa nazo,
ezi masond' matatu. Omunye u biz' e
si masondo mane, ezi lal' abant' aba
tatu. Abantu ka van' ukubiz' ezimasondo
nga matatu.

izinkozo zi gale zi hlathwe, zi
hlathwe nge mbazo, a be se lu gog'
& lu gog' nge mbazo, be se lu lunya.
U se lol' unese ke, u se wu fopa goba,
i*z* iwona ke & se za u lumbia n'awo.
& se lu cija kable nge ngwedo, you'
enzena ngapakati. Ngap' ngasemva u
se baza nfo mese, noma ku nfo we
gotshwa nje. U se lu gopa kable, nso'
otini lwato, & lu loba kable, ikona
se ke zo lu teng' abantu, ka ilowo uti
lu zo lungwa iini, lowo ati ka o lwami.
Da lu bange nxa lu kuhle. Ohwamasi
akezo lu biz' outsheleni, o lwo kudhla
ka uma zi mbili, zi biz' usheleni,
lu lunye lu biz' u zikis ipense. Kaka
Dhluli ka ku sheleni. Isixembe se
so ku f' gog' ububande bu n'fatshi,
nalap' u su bu paka, u pake n'faso.

~~Izinkozo; ku bazwa ingazi, na masetole,
ne sipampata, iint' elukuni. Sipampata
si ne juab' elihle, si tand' ukupamelela
kuyo youk' imiti & bez' izinkozo, no gune
luhle, lu cith' u f' lungana ne sipampata.
Ezi ka Cetshwazo ga zi bazwa ngo mnea ka-
ulukuni kakulu. Nati si lu cija nje u
bey' u baba ba sabe ngob' u lukuni kabi.
Ezi amatunga a bazwa ngofundani ne
iikukuboya. A sa bazwa na namuhla loku.~~

²⁷⁻²⁻¹⁹²²
per Ntshelile.

The kolwas pray for rain & we attend their services
& pray & pray with them, but rain does not come.
The sun balelas. Formerly rain, when the
season was dry, would be prayed for to our
national amashlozi, when it would the
rain would come down. Hence we conclude
that this former method, as regards rain-making,
was more effective than that followed by
the kolwas.

^{per Somzice} Legends respecting Cetshwazo's visit to England.
ka Sitakw

Ishonisile wati kimi: Yati inkosi (ul)
ub' iwel' amanzi, ba se beyi tat' abefunga
beyis' ecibini & ti ne zilwane. Yat' ul'
ifike, ya i ngeniswa kon' ecibini. Kwa se
kupum' izilwane zakona (ka zitshongo

ngamabiz' azo). za ze zi in kaka pakati
 zi in kota zi in kota. za ze zi sika kuye.
 wa ye lok' emi yena ngo kuma kwake
 ze zi deda. Dase bet' abepungu ka
 pume. U sa khulq' impela. wa ye
 pum' e seyo hlala ke

Namang' amakosi a ngotshineyo
 a eziwalapo, a fele kona, i
 bulawa imoya wa lero zilewane, kanti
 ukhosi bayo bulula.

Kwa bonakalake ukuti reletsh.
 inkos' e pumelele ngobukosi emhlabeni,
 pakati kwawo wonke ka makos' amay.
 amnyama

Jhonisile is slight-build, does not have
 children lok' eze njalo.

Massacre of Piet Retief.

^{grandson of Nkhlela.}
 Sanzele says he heard from that Piet R's party tried to
 surround Ingungundlovu and failed. This was reported to
 the King & was the principal reason ~~what~~ why Boers were
 put to death - for they had been seen by this to be impi indeed -
 Godide (L's father) was of Dzinzoai rest.

(alias Ndebezane)
 22.2.22. Mibab' Msimanga of Zulaya rest (born about 1859)
 lived at Nkwenkwe till about 22 years of age i.e. to 1880, when he came
 into Natal. now lives ^{at Kuchindlani near Ladysm.} uku buyiswa kwe Dholozi.

This p. to be inserted on p. 1 where shown
 ukubuyiswa ^{ku} loku, kuf' umnumzana, emhlabeni
 kuf' inkosikazi; a ba buyiswa bonk' abantu.
 Ku buyiswa izinkhloko zo muzi. Ma kuf' um-
 numzana, ku hlathwa inkomo, ku khleu'
 imiti, kutiwe 'ku khleu' amakubalo'. De se
 ku hlalwa ke, ku zeliwe, ngoba ku fuwe. Ama-
 kosikazi a hlal' a nga pue ekanda, a nga
 fak' isibuda ~~ekanda~~ izinkhlokwani - abaflokazi.
 Ku zoh-ke nxa so ku lungisw' umuzi, se be
 zo pua, bage izinkhloko ba zi fak' ibomvu. U
 kuti ke loko, se be hlambulukile. De se ku
 hlathwa ke, so ku tetw' amachloyi; so ku bongwa,
 so kwenzw' utshwal' obuningi.

ukubuyisa loku, ukuti so ku buyiswa to
 munt' a ze wafa, ukub' ezi' ekaza, a be idholozi
 e li zo ba beka lep' ekaza, e li bongwaz; i
 kutiwe ilona e li ba sindisayo.

Se nge tamba lapa, nji hamba nje, nji ingabe
 nji yempini, nji banga yeng' yona, nji ye tamba
 ukuti ubaba u yo nji beka, nji sind, nji ze
 nji buze. Dwona lowo ke umkuba we Dholozi
 kiti.